

Peter Lüchau

Kristendom og tolerance i Danmark

Nogle politikere påstår, at Danmark er en kristen nation og bruger dette til at legitimere og formulere stærkt indvandrerkritiske holdninger.

Hvis denne nationalforståelse har slået rod i befolkningen som helhed, må det formodes, at det er de kristne, som er de mest indvandrerkritiske i Danmark.

Denne artikel ønsker at belyse en religionssociologisk problemstilling, der er afledt af de sidste 15 års indvandrerdebat. Spørgsmålet er, om der er en sammenhæng mellem at være kristen og have indvandrerkritiske holdninger, således at jo mere kristen man er, jo mere indvandrerkritisk er man. For at besvarelsen af dette spørgsmål skal give mening, må det først sandsynliggøres, at et lighedstegn mellem indvandrere og muslimer findes i danskernes bevidsthed, og at en kobling mellem danskhed og det at være kristen ligeledes er tilstede.

I den politiske debat, som den foregår op gennem senfirserne og halvfemserne, opstår et lighedstegn mellem indvandrere/flygtninge og muslimer¹. Koblingen bliver første gang brugt i den politiske debat af den konservative Henning Dyremose tilbage i 1983 (Jacobsen 2003:50) og har været brugt lige siden jævnfør fx lederen af Dansk Folkeparti Pia Kjærsgaards udtalelse om at: "For den islamiske politisk religiøse bevægelse handler det om verdensherredømmet. [...] de prøver at opnå det ved at oversvømme verden med mennesker" (Ekstrabladet, 17. september 2001). Det omvendte, nemlig en kobling mellem danskhed og kristendom, findes også i naturlig forlængelse heraf, idet Pia Kjærsgaards partifælle tidehvervspræsten Søren Krarup i forbindelse med et debatmøde udtalte, at: "Det danske folk er et kristent folk, og dit [muslimske] tørklæde antyder, at du ikke vil være dansk" (Fyens Stiftstidende, 25. januar 2004) på et spørgsmål om, hvordan man som indvandrer bliver dansk. Koblingen mellem Dansk Folkeparti og fremtrædende tidehvervs-mænd har specifikke historiske årsager (jf. Karpantschhof 2003), men alligevel kan det ikke andet end stille spørgsmålet, om der (som nogle politikere synes at forudsætte) virkelig er en sammenhæng mellem det at være indvandrerkritisk og det

at være kristen i den danske befolkning som helhed?

Kristendom og indvandrerdebat i Danmark

I senfirserne og halvfemserne bliver flygtninge og indvandrere for alvor et politisk tema (nogen vil måske sige *det* politiske tema). Uanset om man tæller avisartikler eller folketingets ytringer (jf. Gaasholt & Togeby 1995; Jacobsen 2003), stiger antallet af referencer til flygtninge og indvandrere eksplosivt.

Oystein Gaasholt og Lise Togeby konstaterer i *I syv sind* (1995), at danskerne generelt står splittede mellem på den ene side modvilje over for "de fremmede" og på den anden side tolerance. Danskerne er ikke som sådan racistiske, og det kan vises, at danskernes holdninger til "de fremmede" er relativt stabile, omend mediernes og politikernes periodiske fokusering på emnet skaber store udsving (ibid. 68). Gaasholt og Togeby finder således, at der er en sammenhæng mellem hvad politikerne mener, og hvad vælgerne interesserer sig for (ibid. 91f). Når det gælder debatten om "de fremmede", er det i høj grad politikerne, der påvirker vælgerne snarere end omvendt.

Om "de fremmede" i danskernes bevidsthed er det samme som muslimer (som folketingspolitikere over en bred kam har givet udtryk for gennem deres sprogbrug) er uklart. Ser man på social distance (hvem man ikke ønsker som naboer, og hvem man ikke ønsker gift ind i familien), er det "tydeligvis forestillingen om muslimerne, der vejer tungest" (ibid. 38), og Gaasholt og Togeby konstaterer, at mange i deres undersøgelse frygter, at muslimerne bliver dominerende i Danmark (ibid. 41). På trods af at det aldrig bliver fastslået, at muslimer og indvandrere er det samme i folks bevidsthed, skrives det, at: "I Danmark er islam blevet symbol på alt det, vi må beskytte

os imod“, og at dette er Glistrups og Krarups fortjeneste (ibid. 44). Vi får at vide, hvis skyld det er, men ikke hvor udbredt fænomenet er. Uanset fænomenets udbredelse er det dog næppe korrekt at give Glistrup og Krarup fortjenesten, taget i betragtning at det var Henning Dyrmosse, som første gang kobledede indvandrere og islam fra folketingets talerstol.

Gaasholt og Togeby laver aldrig koblingen mellem at være indvandrerkritisk og at være kristen, ligesom nogle politikere gør. Derved gør de religionset til en etnisk markør (mest for “dem”) og til en legitimerende faktor (for “os”), men ikke til en motiverende faktor og overser den oplagte mulighed, at modviljen mod indvandlerne/muslimer kan være religiøst motiveret og ikke blot et udslag af overførsel fra politikere og medier til befolkningen.

Hans Mouritzen derimod laver koblingen mellem at være kristen og indvandrerkritisk med henvisning til Søren Krarup i magtudredningsantologien *Er vi så forbeholdne?* (Mouritzen 2003:262). Desværre er der tale om nogle få linier til sidst i bogen, og koblingen bliver aldrig analyseret nærmere eller på anden måde diskuteret. Ikke at det forhindrede Krarup og hans meningsfælle Jesper Langballe i (forgæves) at melde forfatterne til Udvalgene Vedrørende Videnskabelig Uredelighed (Politiken, 23. oktober 2003).

Både Ole Riis og Susan Sundback har undersøgt sammenhængen mellem religionset og tolerance over for indvandrere i de nordiske lande med data fra Religious And Moral Pluralism (RAMP) undersøgelsen fra 1998. Fokus i de to artikler er, om individuel religiøs pluralisme har indflydelse på tolerancen over for andre religioner og skikke. Riis finder, at xenofobiske holdninger ikke samsvarer med religiøse spørgsmål, men at de xenofobe omvendt har en tendens til at pege på Guds vilje som årsagen til menne-

alm foto
modtaget

Peter Lüchau
Cand.mag i
religionssociologi,
ekstern lektor
ved afdeling for
Religionshistorie,
Københavns
Universitet.
E-mail:
pluchau@hum.ku.dk

skelig lidelse (Riis 2000:290). Sundback forsøger at koble spørgsmålet om tolerance over for andre religioner med begrebet civilreligion uden dog at nå til nogen klar konklusion (Sundback 2000:315f). Her værende analyse bygger videre på problemstillingen om tolerance i de to artikler, men forsøger at koble individuel religionset (istedet for religiøs pluralisme) med religiøs tolerance.

Civilreligionsbegrebet, som Sundback bruger det (ibid.), sigter på at forklare, hvordan en religion gøres overordnet og ikke-konfessionel for derved at samle befolkningen og legitimere nationalstaten. Gennem civilreligionen bliver folkets fælles religionset til det, som binder nationalstaten sammen. Det er allerede påvist, at civilreligionsbegrebet kan bruges på de nordiske lande til at forklare det særlige forhold, der hersker mellem folk, individuel religionset og kirke (Andersen & Lüchau 2004). Den nationale kirke med administrative og juridiske bånd til staten har nogle konsekvenser for den danske befolknings religionset og for deres syn på folkekirken. Med en så tæt knytning mellem stat og nationalkirke, som der findes i Danmark, er det forståeligt, at danskernes religiøse tilhørsforhold og deres kristendom for nogen bli-

ver en vigtig national markør. For nylig mest direkte udtrykt i en folkekirkeprovsts ord om, at: "[...] skal du blive rigtig dansker, er du også nødt til at blive kristen dansker" (Politiken 29. december 2002).

Ifølge Peter Gundelach er nationen et centralt element i befolkningens selvopfattelse, og danskernes nationale identitet er en væsentlig årsag til, at der opleves problemer med integration af indvandrere (Gundelach 2001:79). Når den danske civilreligion knytter religiøsitet og nation sammen, som den gør, er det oplagt, at danskernes tilknytning til folkekirken og deres religiøsitet kan være en medvirkende faktor i danskernes grad af tolerance over for indvandrere.

En teoretisk ramme?

Det er svært at sætte spørgsmålet ind i én teoretisk ramme, da det breder sig over mange forskellige felter. Der er spørgsmålet om påvirkningen mellem politikere og medier til den brede befolkning. Der er spørgsmålet om kristendom som en national markør og som en del af danskernes nationalisme. Men man kan også påstå, at kristne bør være indvandrer-kritiske af den simple årsag, at islam er en konkurrent til kristendommens krav om monopol på sandheden (et krav de fleste religioner deler).

Over for dette kan man som Sundback påstå, at civilreligionen på grund af sin "liberala teologi" neutraliserer/umuliggør brugen af kristendom som et nationalistisk våben, fordi den kristne religion netop er en samlende faktor for hele nationen (Sundback 2000:321).

Et mål for kristendom i Danmark

Målet er altså at undersøge personer i den danske befolkning, som er kristne og se, hvordan de forholder sig til indvandrere. Kristendom er den uafhæn-

gige variabel, mens holdningen til indvandrere er den afhængige. To måleredskaber er altså nødvendige: Et for graden af individuel kristendom og et for tolerance over for indvandrere.

Artiklen startede med at beskæftige sig med kristendom i den offentlige debat, men vi vil her undersøge kristendom på det individuelle plan, for at se om der er en sammenhæng mellem de to. Det betyder naturligvis, at vi er nødt til at operationalisere det at være kristen via spørgsmål fra en survey – her Den Europæiske Værdiundersøgelse fra 1999. Pointen er her, at kristendom som en abstrakt individuel egenskab sættes i forbindelse med en national identitet som dansker. Da ca. 85 pct. af den danske befolkning var medlemmer af folkekirken i 1999 (Danmarks Statistik 2000), giver det ikke megen mening at undersøge folkekirkemedlemmers tolerance over for indvandrere, da det reelt vil svare til at undersøge danskerne som helhed. I praksis ville man ikke kunne sige noget om folkekirkemedlemmerne, men kun noget om de få, som ikke er medlem af folkekirken. Hvis vi (som er gængs skik i religionssociologien) definerer de kristne i Danmark, ud fra hvad de selv siger de er, står vi tilbage med et individuelt kristendomsbegreb, som er indholdsløst.

Vi vil derfor istedet forsøge at definere kristendom mere substantielt ud fra spørgsmål fra værdiundersøgelsen fra 1999² og operationalisere kristendom ved at splitte det op i en trosdimension og en adfærdsdimension.

Trosdimensionen operationaliseres gennem et spørgsmålsbatteri, som spørger til, hvilke af følgende centrale kristne trosforestillinger, man tror på: "Gud", "Et liv efter døden", "Helvede", "Paradiset" og "Synden". Lægger man folks besvarelser på de fem spørgsmål sammen i et simpelt addiktivt indeks³, udgør de tilsammen en seks trins stærk Mok-

ken skala (Loevingers $H = 0,77$, $\rho = 0,81$) over styrken af respondentens tilslutning til kristen rettroenhed (jf. Riis 1994:105; Gundelach & Riis 1992:21).

Det er vigtigt at holde sig for øje, at personer, som har scoret højt på skalaen for kristen rettroenhed, ikke er en homogen gruppe. Disse stærkt kristne dækker i Danmark over vidt forskellige kristne grupperinger såsom Tidehverv, Indre Mission og diverse frikirkelige samfund. Disse grupperinger har vidt forskellige holdninger til indvandrere, hvilket kan påvirke skalaen for kristen rettroenheds evne til at forudse tolerance over for indvandrere. Når indeværende analyse alligevel antager, at de kristne (hvad enten de er stærkt eller mere svagt kristne) er en homogen gruppe, er det fordi denne homogenitet er en implicit præmis i den politiske argumentation, hvor modsætningsforholdet mellem de kristne danskere og de muslimske indvandrere fremhæves. Den kristne gruppes heterogenitet bliver først aktuel at beskæftige sig med, hvis der viser sig en simpel sammenhæng mellem kristendom og etnisk tolerance i Danmark, hvor gruppens heterogenitet kan bruges til at modificere konklusionen.

Adfærdsdimensionen måles gennem danskernes kirkegangsfrekvens eller rettere svaret på spørgsmålet om, hvor ofte de går i kirke, når man ser bort fra "bryllupper, begravelser og barnedåb". Da kun lidt under 2 pct. af de adspurgte har en anden religion end kristendommen, kan vi tillade os at betragte tallene som alene omhandlende kirkegang, på trods af at spørgsmålsformuleringen også inkluderer besøg i synagoge eller moske. Af hensyn til overskueligheden slås de oprindelige otte svarkategorierne sammen, så vi står tilbage med kun tre: "Mindst én gang om måneden", "kun til jul eller andre højtider" og "aldrig, næsten aldrig".

Hvis vi starter med at se, hvordan danskerne fordeler sig på skalaen for kristen rettroenhed (tabel 1), kan vi hurtigt konstatere, at der ikke er særlig mange personer i den stærkt kristne ende af skalaen. Over 60 pct. tror enten på ingen af trosforestillingerne eller kun på én (for de fleste vedkommende "Gud"). Omkring 4 pct. er middel kristne, mens kun i underkanten af 13 pct. er stærkt kristne.

Tabel 1: Kristen rettroenhed i Danmark (i pct.)

30,6	32,5	18,2	6,0	4,7	8,0
svag		middel		stærk	

Ser man på danskernes kirkegang (tabel 2), angiver ca. 50 pct. af de adspurgte, at de praktisk talt aldrig sætter deres ben i kirken. De mere trofaste, der kommer mindst én gang om måneden, udgør ca. 12 pct., mens ca. 38 pct. kommer i kirken til jul eller andre højtider.

Tabel 2: Kirkegang i Danmark (i pct.)

50,0	38,1	11,9
aldrig	højtider	ofte

Checker man for sammenhæng mellem kristen rettroenhed og kirkegang er den stærk ($\gamma = -0,48$, $p < 0,001$), men det er desværre ikke muligt at kombinere de to variable på en hensigtsmæssig (læs: overskuelig) måde, så vi bliver nødt til at gennemgå dem separat.

Et mål for tolerance over for indvandrere

Da målet med denne artikel er at undersøge, om der i danskernes bevidsthed kan siges at være en sammenhæng mellem det at være kristen og det at være indvandrerkritisk, er vi nødt til at diskutere disse begreber nærmere. Ovenfor har vi operationaliseret det at være kristen gennem en trosdimension og en adfærdsdimension. At være indvandrerkritisk er

en lidt anden sag. Som nævnt sætter danske folketingspolitikere lighedstegn mellem indvandrere og muslimer (jf. Jacobsen 2003), og dette giver indvandrerkritiske politikere den fordel, at de kan opstille et modsætningsforhold mellem islam og kristendommen, som danskerne (officielt) har bekendt sig til siden Harald Blåtand. Dette er naturligvis et godt retorisk kneb, men det betyder også, at vi ikke kan skille dimensionerne "anden etnicitet" og islam fra hinanden, når vi skal operationalisere, hvad det vil sige at være indvandrerkritisk.

I Den Europæiske Værdiundersøgelse fra 1999 er der umiddelbart otte variable, som belyser holdningen til indvandrere og muslimer. Af disse otte variable handler de fire om hvilke personer, man ikke ønsker sig som naboer, nemlig "personer af en anden race", "muslimer", "fremmedarbejdere" og "storfamilier". Det sidste er lidt af en tilsnigelse, men mere om det nedenfor. Den femte variabel spørger om arbejdsgivere bør foretrække danskere frem for indvandrere, når der er få jobs. Personer som svarer "hverken eller" er fjernet. Den sjette variabel handler om, hvor mange personer fra udviklingslandene, vi skal lade komme hertil for at arbejde: "alle", "så længe der er ledige jobs", "sætte grænser for antallet" og "forbyde dem at komme". Af hensyn til den videre analyse er svarkategorierne slået sammen, således at de to første viser en positiv eller neutral holdning over for indvandring og de to sidste en negativ. Den syvende variabel spørger til, om samfundet er bedst tjent med, at indvandrere fastholder deres egne skikke eller overtager værtslandets. Den ottende variabel spørger til, i hvor høj grad man er bekymret for levestandarden her i landet, når det gælder indvandrere. Variablen har fem svarkategorier (to positive, to negative og én neutral), som er slået sammen, således at et

positivt eller et neutralt svar anses for en positiv holdning til indvandrere, mens et negativt svar anses for det modsatte.

De otte binære variable kan inddeles i to klynger af hver fire variable⁴. De fire variable om indvandrere som naboer danner én klynge, mens de fire variable om indvandreres adgang til Danmark, om danskere skal forfordes i tilfælde af høj arbejdsløshed etc. danner den anden klynge. Variablene om naboer hænger altså sammen, og vi kan derfor tillade os at anse en negativ holdning til storfamilier som nabo for at være en negativ holdning over for indvandrere. Dette stemmer godt overens med pressens billede af indvandrerens påståede høje børnetal.

De to variabelklynger slås sammen i to simple additive indekser ligesom ovenfor, hvor en score på "0" betyder, at man er meget tolerant overfor indvandrere og scoren "4" betyder, at man er meget lidt tolerant over for indvandrere. Da de spørgsmål, som danner indekserne, opererer på det nære/personlige plan (naboer) og det nationale plan (indvandrere i Danmark generelt), vil vi i det følgende betragte de to indekser som målende tolerance over for indvandrere på henholdsvis det personlige og det nationale plan.

Indekset for tolerance på det personlige plan udgør en stærk Mokken skala (Loevingers $H = 0,63$, $\rho = 0,78$) og vil følgende blive omtalt som en skala. Indekset for tolerance på det nationale plan udgør en svag Mokken skala med acceptabel reliabilitet (Loevingers $H = 0,32$, $\rho = 0,53$). Mokken mener selv, at man med held kan arbejde med skalaer med en Loevingers H under 0,30 (Mokken 1997: 361), men taget i betragtning af, at de andre skalaer brugt i denne artikel er stærke, vil vi i det følgende nøjes med at betragte tolerance på det nationale plan som et indeks.

Kristendom og tolerance på det personlige plan

Hvis vi begynder med tolerance over for indvandrere på det personlige plan, kan vi konstatere, at danskerne er et tolerant folkefærd (se tabel 3). Næsten 79 pct. af danskerne er meget tolerante (scoren "0") over for indvandrere på det personlige plan, kun ca. 2 pct. er meget lidt tolerante (scoren "4") og ca. 19 pct. er noget imellem de to yderpunkter. Inddrager vi de to aspekter af individuel kristendom i analysen, sker der intet. Der er ingen statistisk signifikant sammenhæng mellem tolerance på det personlige plan og kirkegang og mellem tolerance på det personlige plan og kristen rettroenhed.

Tabel 3: Tolerance, personligt plan (i pct.)

78,8	11,2	4,2	4,2	1,6
tolerant			intolerant	

Spørgsmålet er blot, hvor stor betydning det i grunden har for artiklens emne. Dels er der meget få personer, som er meget lidt tolerante over for indvandrere på det personlige plan, og dels er det ikke den slags tolerance, som er i spil i den offentlige debat. Den offentlige debat om indvandrere handler i høj grad om ghettodannelse og om indvandreres påståede manglende vilje til at være en del af det danske samfund. Hvis man, som nogle politikere indirekte gør, påstår at indvandrere ikke ønsker at bo sammen med danskerne, er det ligegyldigt, om man som dansker ønsker indvandrere som naboer, da det aldrig vil ske alligevel.

Kristendom og tolerance på det nationale plan

Tolerance over for indvandrere på det nationale plan er langt vigtigere i forhold til den aktuelle politiske debat på indvandrerområdet. Debatten handler netop om indvandrernes holdning over for det

danske samfund og danske værdier som helhed. Der opstilles et kulturelt modsætningsforhold mellem danskerne og "de fremmede", og to løsningsmodeller opstilles: Enten indordner "de" sig, eller også skal "de" forlade landet.

Ser man på tabel 4, fremstår der et markant anderledes billede, når tolerancen over for indvandrere er på det nationale plan istedet for det personlige. Kun ca. 8 pct. af danskerne er meget tolerante, mens ca. 23 pct. er meget lidt tolerante over for indvandrere på det nationale plan. Disse tal er også i bedre overensstemmelse med de politiske partiers holdninger end tallene for tolerance på det personlige plan.

Tabel 4: Tolerance, nationalt plan (i pct.)

7,5	15,7	25,9	28,1	22,8
tolerant			intolerant	

Man skal være opmærksom på, at omkodningen af de oprindelige variable, der udgør indekset, er sket på en sådan måde, at man skal være meget indvandrer-kritisk for at blive kodet som værende mindre tolerant. Dette betyder, at indekset alt andet lige *undervurderer*, hvor indvandrer-kritiske danskerne er. Ser man nærmere på de oprindelige variable, viser det sig, at danskerne er mest indvandrer-kritiske, når det gælder indvandrerens oprindelige kultur og deres adgang til indrejse i Danmark. Ca. 77 pct. af danskerne mener, at indvandrere skal overtage værtslandets kultur, mens ca. 69 pct. mener, at der bør være strenge begrænsninger på udlændinges indrejse i Danmark. Man kunne tolke det derhen, at indvandrerspørgsmålet i høj grad er et kulturspørgsmål snarere end et økonomisk emne. Set i et europæisk perspektiv er danskerne ikke mindre tolerante over for indvandrere end befolkningerne i andre europæiske lande (snarere mere),

men det er et karakteristisk træk ved danskerne, at de er meget kritiske over for at lade indvandrerne bibeholde deres oprindelige kultur (Nielsen 2004:306).

Inddrager man som før de to aspekter af individuel kristendom i analysen, er der ingen statistisk signifikant sammenhæng mellem kirkegang og tolerance over for indvandrere på det nationale plan. Derimod er der en statistisk signifikant sammenhæng mellem kristen rettroenhed og tolerance på det nationale plan. Sammenhængen er svag til moderat ($\gamma = 0,15$), men ikke desto mindre signifikant ($p < 0,01$). At overskue en krydstabulering af disse to variable er vanskeligt, da den vil bestå af tredive felter (fem gange seks), men med en *multiple classification analysis* reduceres antallet af felter til kun fire (tabel 5), idet personer, som scorer henholdsvis "1" til "3" og "4" til "5" på toleranceindekset, bliver slået sammen og personer, som scorer "0" på kristen rettroenhedsskalaen, står for sig overfor dem som scorer "1" til "5". Blandt de personer, som ikke tror på nogen af de centrale kristne trosforestillinger, kan ca. 66 pct. betragtes som meget til middel tolerante, mens andelen for personer, som tror på mindst én af de centrale kristne trosforestillinger, er ca. 46 pct. Groft sagt er over halvdelen af de ikke-kristne tolerante, mens over halvdelen af de kristne er mindre tolerante. Har man først accepteret et minimum af den kristne tro, afspejler det sig i ens tolerance over for indvandrere på det nationale plan.

At tolerance på det personlige plan imodsætning til tolerance på det natio-

Tabel 5: National tolerance og kristen rettroenhed (i pct.), n = 494

	Tolerant	Intolerant	Total
Ikke-kristen	65,5	34,5	100
Kristen	46,2	53,8	100

nale plan ikke er påvirket af kristen rettroenhed, skyldes, at der er så få som er personligt intolerante. Forskellen mellem tolerancen på de to planer afspejler også, som Gaasholt og Togeby siger, at danskerne er splittet mellem tolerance og modvilje over for "de fremmede" (1995). Når indvandrerne er tæt på, sejrer tolerancen, mens når de er mere fjerne og abstrakte (ses i forhold til nationen og det nationale identitet), så har modviljen bedre vilkår.

Når kirkegang imodsætning til kristen rettroenhed ikke forklarer tolerance på det nationale plan, skyldes det, at kirkegang i virkeligheden måler flere forskellige ting. Går man ofte i kirke (mindst én gang om måneden), er det udtryk for ens kristne overbevisning. Går man kun i kirke til jul, er det udtryk for ens tilknytning til folkekirken som civilreligiøs institution. Julegudstjenesten er for de fleste ikke en gudstjeneste, men en religiøse ceremoni i forbindelse med en vigtig begivenhed, ligesom et bryllup eller en baredåb, og som disse civilreligiøse i sin natur (jf. Andersen & Lüchau 2004). Når der er en sammenhæng mellem de to dimensioner af at være kristen, skyldes det, at de ivrige kirkegængere er stærkt kristne, mens de, som kun kommer i kirken til jul, ikke er.

Bagvedliggende faktorer

Det kunne se ud som om, nogle danske politikere har fanget den danske folkesjæl, når de opstiller en kamp mellem kristendom og islam i indvandrerdebatten. Men er det nu også sandt? Andre har påvist en stærk sammenhæng mellem uddannelsesniveau og holdningen til indvandrere (fx Gaasholt & Togeby 1995), så en multivariat analyse vil være på sin plads. I indeværende tilfælde vil den multivariate analyse være en diskret, grafisk modelanalyse⁵, og vi må derfor starte med at opstille en rekursiv

struktur for de valgte kontrolvariable. I dette tilfælde er kontrolvariablene i strukturen opstillet efter tid (generation først, holdninger til sidst) og ikke hypotetisk kausalitet (påvirkning).

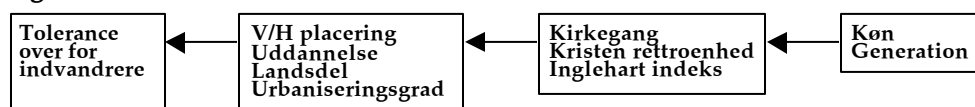
Kontrolvariablene er en blanding af strukturelle variable og holdningsvariable, som kan tænkes at have indflydelse på indekset for tolerance over for indvandrere på det nationale plan (se figur 1). Da strukturen går fra højre mod venstre, starter vi med køn og generation, to variable som er fastlagt for svarpersonen på forhånd. Køn er medtaget som kontrolvariabel, fordi kvinder i de fleste undersøgelser scorer mere positivt end mænd på spørgsmål om religiøse trosfrestillinger og adfærd. Generation er en femdelt fødselskohorte (fra 1901 til 1985), hvor hver kohorte dækker over 17 år, og er medtaget, fordi ældre generationer generelt scorer mere positivt på religionsspørgsmål og generelt er mere indvandrerkritiske (jf. Gaasholt & Togeby 1995).

Den anden variabelklynge består af de to dimensioner af individuel kristendom, kirkegang og kristen rettroenhed, samt Ingleharts materialisme/postmaterialisme indeks (jf. Inglehart 1990). En persons placering i Ingleharts indeks er ifølge Inglehart et produkt af den økonomiske og geopolitiske situation i personens opvækst (ibid. 69) og ikke et udtryk for et bevidst valg eller en holdning (selvom man indplaceres via holdningsspørgsmål). Ud fra denne artikels mål betragtes religiositet (både tro og adfærd) som noget, der er ofte er givet på forhånd i den forstand, at religiositet har en dybere rod i en person end fx politiske holdninger, smag etc. Religion kan sagtens være et personligt valg, men vil ofte være

noget, man får gennem sin opvækst og den kultur, man vokser op i. De to dimensioner af at være kristen er medtaget, fordi de er kernen i analysen og Ingleharts indeks er medtaget, dels fordi Inglehart påstår, at postmaterialisters religiositet adskiller sig fra materialisternes, og dels fordi man som Borre (2002) kan betragte indekset som et mål for relationelle politiske værdier. Netop de relationelle værdier er ifølge Borre styrende for holdningen til indvandrerpolitik.

Den tredje variabelklynge er en blanding af strukturelle variable (uddannelse, landsdel og urbaniseringsgrad) og en enkelt holdningsvariabel (venstre/højre selvplacering). Venstre/højre selvplacering (i analyserne reduceret fra 10 til 5 kategorier af praktiske hensyn) må formodes at være et bevidst valg i en eller anden forstand, og der er grund til at formode, at jo mere venstreorienteret man er, jo mere tolerant er man over for indvandrere og det omvendte, jo mere højreorienteret, man er. At der er en positiv sammenhæng mellem uddannelse og tolerance er et velkendt fænomen (jf. Gaasholt & Togeby 1995). Landsdel (Sjælland, Fyn og Jylland⁶) og urbaniseringsgrad (antal indbyggere i den by man bor i) måler dels afstanden fra magtens centrum og dels påvirkningen fra metropoler (her blot større byer). Den bagvedliggende tanke er, at personer, som bor i byerne, er mere tolerante over for indvandrere og personer, som bor på Sjælland, er mere tolerante end jyder. Da en meget stor del af Sjællands befolkning bor i København, vil de to variable alt andet lige overlappende. Det skal dog nævnes at personer, som bor i Århus, i stigende grad ligner folk, der bor i København, hvad angår reli-

Figur 1: Kontrolvariable i rekursiv struktur

giositet (Sundback 1989:38), så urbanisering og landsdel er ikke helt det samme.

Kristen rettroenhed forsvinder

Den diskrete grafiske modelanalyse tegner et interessant billede. Det viser sig, at den sammenhæng, vi har konstateret ovenfor mellem kristen rettroenhed og tolerance over for indvandrere (på det nationale plan), helt forsvinder, når man checker for kontrolvariablene. Hvis man tvinger kristen rettroenhed til at forblive i modellen (selvom den bør fjernes), er de to største påvirkere af tolerancen over for indvandrere henholdsvis uddannelse (partiel gamma = -0,34) og Ingleharts indeks (partiel gamma = 0,30). Der er en sammenhæng mellem venstre/højre selvplacering og tolerance over for indvandrere, men den er langt svagere end for de to andre variable (partiel gamma = 0,15).

Men hvorfor forsvinder sammenhængen mellem kristen rettroenhed og tolerance over for indvandrere? Svaret er ikke helt simpelt. Der er ingen kontinuert sammenhæng mellem uddannelsesgrad og kristen rettroenhed; en gamma test finder ingen statistisk signifikant sammenhæng mellem de to variable, mens en χ^2 test gør ($p < 0,05$). Laver man en *multiple classification analysis* på de to variable, bliver kategorierne slået sammen, så man får resultatet i tabel 6. Kristen rettroenhed bliver ligesom i tabel 5 reduceret til de ikke kristne (scoren "0") og de som tror på mindst én af de kristne trosforestillinger. Uddannelse bliver reduceret til fire kategorier: De som har ingen eller me-

get lidt uddannelse, de som er faglærte, de som har en kort eller mellemlang videregående uddannelse (her kaldet bachelorgrad) og de som har en lang videregående uddannelse. Tabel 6 er statistisk signifikant ved en χ^2 test ($p < 0,001$) og ved en gamma test ($p < 0,05$), omend sammenhængen er svag til moderat (gamma = -0,14). Det er dog tydeligt ud fra tabellen, at man ikke kan betragte sammenhængen som kontinuert uden at øve vold mod datamaterialet. Det viser sig nemlig, at den direkte sammenhæng mellem kristen rettroenhed og tolerance over for indvandrere bl.a. skyldes, at faglærte og akademikere i langt højere grad er ikke-kristne, end dem som har ingen eller meget lidt uddannelse og dem, som har en kort eller mellemlang videregående uddannelse. At de højst uddannede også har den største andel af ikke-kristne (altså personer, som ikke tror på nogen af de kristne trosforestillinger) er ikke overraskende. Det interessante er, at så stor en del af de faglærte er ikke-kristne, mens andelen af ikke-kristne blandt personer med en kort eller mellemlang videregående uddannelse er så lille. Forklaringen er formodentlig den lange socialistiske tradition blandt de faglærte og en deraf følgende kritisk indstilling over for religion og religiøse institutioner. Socialdemokratiet var jo oprindeligt imod folkekirkens eksistens, omend de har ændret holdning på det punkt senere. Det lave antal ikke-kristne blandt personer med en kort eller mellemlang videregående uddannelse er sværere at forklare. Det kan konstateres, at der i denne gruppe er en subgruppe, de såkaldte SUS-fag, hvor folk har en særlig religiositet (jf. Andersen & Riis 2002; Andersen *et al.* 1999; Warburg *et al.* 1999; Gundelach & Riis 1992), men dette alene kan ikke forklare den lave andel af ikke-kristne i gruppen. Navnlig ikke set i forhold til de mange ikke-kristne blandt aka-

Tabel 6: Uddannelse og kristen rettroenhed (i pct.), n = 672

	Ingen/lidt	Faglært	Bachelor	Kandidat
Ikke-kristen	27,8	42,3	26,4	46,9
Kristen	72,2	57,7	73,6	53,1
Total	100	100	100	100

Tabel 7: Ingleharts index og kristen rettroenhed (i pct.), n = 665

	Andre	Postmat.
Ikke-kristne	29,3	39,1
Kristne	70,7	60,9
Total	100	100

demikerne.

Forholdet mellem kristen rettroenhed og Ingleharts indeks er heller ikke helt simpelt. Der er ikke umiddelbart nogen statistisk signifikant sammenhæng mellem de to variable. Reduceres man kategorierne gennem en *multiple classification analysis* (se tabel 7), er der således en moderat sammenhæng mellem de to variable (gamma = -0,22, $p < 0,05$). Kristen rettroenhed bliver atter reduceret til kun to kategorier ligesom i tabel 5 og 6, mens Ingleharts indeks bliver reduceret til to kategorier: Materialister og blandede over for postmaterialister. Det er tydeligt, at Ingleharts postmaterialister har en større tendens til at være ikke-kristne end resten af befolkningen. Ca. 39 pct. blandt postmaterialisterne kan kategoriseres som ikke-kristne, mens tallet for alle andre er ca. 29 pct. Når Ingleharts indeks har indflydelse på kristen rettroenheds påvirkning af tolerance over for indvandrere på det nationale plan, skyldes det naturligvis, at postmaterialisterne i højere grad end resten af befolkningen har længere uddannelser.

Tabel 8: Politisk orientering og kristen rettroenhed (i pct.), n = 650

	Venstre	Midt/højre
Middel kristne	94,8	84,7
Stærkt kristne	5,2	15,3
Total	100	100

Der er en statistisk signifikant sammenhæng mellem kristen rettroenhed og venstre/højre selvplacering ved en χ^2 test (p

$< 0,05$), men der er ikke noget kontinuert forhold mellem de to variable ved en gamma test. Benytter man en *multiple classification analysis* reduceres begge variable til kun to kategorier: Svarpersonerne opdeles i venstreorienterede (de som svarer "1" og "2") og midt/højreorienterede (de som svarer "3" til "5") og i middel kristne (de som har en score på mellem "0" og "3" på skalaen for kristen rettroenhed) og stærkt kristne (de som scorer "4" og "5"). Det er altså vigtigt at holde sig for øje, at kristen rettroenhed i den reducerede tabel ikke er det samme som i tabellerne 5, 6 og 7. Sammenhængen mellem de reducerede variable (tabel 8) er stærk (gamma = 0,53, $p < 0,001$) og viser, dels, at danskerne ikke er videre rettroende kristne, og dels at der blandt centrum/højreorienterede er langt flere rettroende end blandt de venstreorienterede. Det er dog værd at bemærke, at den religiøse skillelinje mellem de kristne er en anden end for uddannelse og Ingleharts indeks, og sammenhængene derfor ikke direkte kan sammenlignes i styrke.

Kristendom og tolerance over for indvandrere i Danmark

Ud fra alt dette kan vi konkludere, at det at være kristen (som her defineret) ikke er styrende for graden af ens tolerance over for indvandrere på det nationale plan. Der er en direkte sammenhæng således at, ikke-kristne er mere tolerante over for indvandrere end kristne, men sammenhængen er et produkt af uddannelse, ens status som materialist eller postmaterialist og politisk orientering. Når der er en direkte sammenhæng mellem kristen rettroenhed og tolerance over for indvandrere skyldes det, at de lavest uddannede, som er de mindst tolerante over for indvandrere, oftere er kristne. De lavest uddannede er også overvejende materialister og tilmed overvejende højreorienterede. Omvendt er de højtud-

dannede, som er de mest tolerante over for indvandrere, de mindst kristne samtidig med, at de ofte er venstreorienterede og postmaterialistiske.

Den umiddelbare sammenhæng mellem at være kristen og holdningen til indvandrere er en illusion. Selvom nogle politikere gennem deres fokusering på indvandrerproblematikken kan ændre danskernes holdning vis-à-vis indvandrere på kortere sigt, så kan de ikke ændre de bagvedliggende årsager til holdningen (i hvert fald ikke hvis disse er religiøst motiveret). De sammenhænge, politikerne henviser til i deres udtalelser, overtages ikke nødvendigvis af deres vælgere, og man kunne vove den observation, at folks personlige religiøsitet ikke sådan lader sig påvirke af den offentlige debat.

Årsagen til den manglende sammenhæng mellem individuel kristendom og tolerance over for indvandrere skal formentlig findes i danskernes særlige civilreligiøse model, som vi deler med resten af Norden (jf. Andersen & Lüchau 2004; Sundback 2000). Civilreligionen knytter Danmark og dets historie sammen med kristendommen og med Den Danske Folkekirke. Fordi Danmarks historie er fælles for alle danskere, og fordi det at være kristen knyttes til Danmarks kulturhistorie, bliver det umuligt for enkeltgrupper at få kontrol over de nationale religiøse symboler og med den kristendom, som er knyttet til symbolerne og folkekirken. Ligesom folkekirken er rummelig, er danskernes religiøsitet det også. Man kan tilmed påstå, at det netop er folkekirkens rummelighed og tolerance, som er årsagen til, at flertallet af danskerne er medlem. Opstillet omvendt kan man sige, at hvor civilreligionen knytter det at være dansk med en kristen etiket, så adskiller den samtidig folkekirken fra en personlig kristendom og en personlig religiøs overbevisning. Danskernes personlige religiøsitet findes i et tomrum uden for

kirken, staten og samfundsdebatten og er i sandhed en privatiseret religiøsitet.

For at verificere om civilreligionsforklaringen nu også er sand, er man naturligvis nødt til at analysere emnet på internationalt plan, ligesom civilreligion allerede er blevet det i forbindelse med den særlige civilreligionsmodel i Norden (jf. Andersen & Lüchau 2004). Under alle omstændigheder bør tanken om, at Den Danske Folkekirkes civilreligiøse funktion neutraliserer forbindelsen mellem kristendom og tolerance over for indvandrere, få stor betydning for den danske kirke- og teologidebat i de kommende år, men så sandelig også for den politiske debat om "de fremmede".

Vi står tilbage med det paradoks, at den kobling mellem nationalstaten Danmark og kristendommen (i skikkelse af folkekirken), som nogle politikere bruger til at legitimere og formulere deres indvandrerkritiske holdninger, samtidig er den kobling, som fjerner enhver forbindelse mellem individuel kristendom og indvandrerkritiske holdninger blandt danskerne som helhed.

Noter

Jeg vil gerne have lov til at takke følgende for gode råd og konstruktiv kritik: Fra Afdeling for Religionshistorie, Københavns Universitet: Peter B. Andersen, Morten Thomsen Højsgaard og Morten Warmind. Fra Sociologisk Institut, Københavns Universitet: Peter Gundelach. Fra *Dansk Sociologi*: Redaktionen og den anonyme referee.

1. I 1999 var ca. 5 pct. af befolkningen udlændinge (Danmarks Statistik 2000) og det anslås, at ca. 2,8 pct. af befolkningen var muslimer i 1998 (Simonsen 1999:18), omend tallet formentlig er sat for højt (Jacobsen 2003: 6). Selv hvis man kun beskæftiger sig med udlændinge, som ikke kommer fra hverken EU eller USA (ca. 4 pct. af befolkningen), er ikke alle udlændinge muslimer.

2. Undersøgelsen er fra for 11. september 2001, men det burde ifølge Gaasholt og Togeby ikke betyde noget, idet den offentlige

debat kun giver midlertidige udsving i befolkningens holdninger til "de fremmede".

3. Ønsker man at se, hvordan indekset blev konstrueret i praksis, henvises til Andersen & Lüchau (2004:253).

4. Klyngeindelingen er lavet på baggrund af en faktoranalyse med varimax rotation.

5. Udført i statistikprogrammet Digram konstrueret af lektor Svend Kreiner, Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet.

6. Bornholmere (ti personer) er fjernet fra analysen af praktiske og teoretiske årsager.

Litteratur

Andersen, Peter B., Steffen Johannessen, Peter Lüchau, Jan Ringsmose & Morten Warmind 1999: *Mellem himmel og jord: Religiøs tro og praksis blandt lærerstuderende*. København: Danmarks Lærerhøjskole.

Andersen, Peter B. & Peter Lüchau 2004: "Tro og religiøst tilhørsforhold i Europa", i Peter Gundelach (red.): *Danskeres særpræg*. København: Hans Reitzels Forlag, p. 245-268.

Andersen, Peter B. & Ole Riis 2002: "Religionen bliver privat", i Peter Gundelach (red.): *Danskernes værdier 1981-1999*. København: Hans Reitzels Forlag, p. 76-98.

Borre, Ole 2002: "Partivalg, politiske værdier og livsverdenens værdier", i Peter Gundelach (red.): *Danskernes værdier 1981-1999*. København: Hans Reitzels Forlag, p.195-231.

Danmarks Statistik 2000: *Statistisk årbog 2000*. København: Danmarks Statistik.

Gaasholt, Oystein & Lise Tøgeby 1995: *I syv sind: Danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere*. Århus: Politica.

Gundelach, Peter 2001: "National identitet i en globaliseringstid". *Dansk Sociologi* 12, 1:63-80.

Gundelach, Peter & Ole Riis 1992: *Danskernes værdier*. København: Forlaget Sociologi.

Inglehart, Ronald 1990: *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.

Jacobsen, Brian 2003: *Islam på dagsordenen: En diskursanalyse af Folketingets italesættelse af muslimske indvandrere og flygtninge fra 1967 til 2002*. Specialeafhandling, Institut for Religionshistorie, Københavns Universitet.

Karpantschov, René 2003: "Højreradikalismen i Danmark – en politik model på historisk-sociologisk grund". *Dansk Sociologi* 14, 3:25-41.

Mokken, Robert J. 1997: "Nonparametric Models for Dichotomous Responses", i Wim J. van der Linden & Ronald K. Hambleton (red.): *Handbook of Modern Item Response Theory*. New York: Springer Verlag, p. 351-367.

Mouritzen, Hans (red.) 2003: *Er vi så forbeholdne? Danmark over for globaliseringen og det nære*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Nielsen, Hans Jørgen 2004: "De etniske minoriteter", i Peter Gundelach (red.): *Danskernes særpræg*. København: Hans Reitzels Forlag, p. 293-312.

Riis, Ole 1994: "Patterns of Secularization in Scandinavia", i Thorleif Pettersson & Ole Riis (red.): *Scandinavian Values: Religion and Morality in the Nordic Countries*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, p. 99-128.

Riis, Ole 2000: "Pluralisme i Norden", i Göran Gustaffsson & Thorleif Pettersson (red.): *Folkkyrkor och religiös pluralism – den nordiska religiösa modellen*. Stockholm: Verbum, p. 252-293.

Simonsen, Jørgen Bæk 1999: "Fra homogenitet til pluralisme. Religionsfrihed og islam i Danmark", i Lisbet Christoffersen & Jørgen Bæk Simonsen (red.): *Visioner for religionsfrihed, demokrati og etnisk ligestilling*. København:

- Nævnet for etnisk ligestilling, p. 11-27.
- Sundback, Susan 1989: *Sekularisering och kyrkotrohet i Danmark: Ett sociologiskt fallstudium av utträden i Århus 1930-1981*. Acta Jutlandica LXV:2. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Sundback, Susan 2000: "Medlemskapet i de lutherska kyrkorna i Norden", i
- Göran Gustaffsson & Thorleif Pettersson (red.): *Folkkyrkor och religiös pluralism – den nordiska religiösa modellen*. Stockholm: Verbum, p. 34-73.
- Warburg, Margit, Peter Lüchau & Peter B. Andersen 1999: "Gender, Profession, and Non Conformal Religiosity". *Journal of Contemporary Religion* 14, 2:277-290.